

Rețelele sociale și mecanismele de alimentare a mișcărilor suveraniste [Social media and the mechanisms of feeding sovereignist movements]

Georgeta CONDUR

Abstract:

In recent years there has been a proliferation of sovereignist movements, which seem to be particularly successful on social media. This paper explores the theory that social networks are not just a passive and neutral vehicle for the ideas promoted by these political currents, but active (albeit unintentional) participants in the creation of various movements that promise, in one way or another, to take back control from subversive domestic forces or hostile supranational structures. Some arguments leading to this interpretation are discussed, analyzing why social networks seem to particularly stimulate this kind of movements. The paper lists seven possible factors involved, acting simultaneously and concurrently. Part of the paper also contains the main findings of a research conducted by the author, carried out on a small group of students in high schools from Iași, Romania. This study reconfirms the results of previous quantitative and qualitative research, which indicated that Generation Z, although digitally native and confident in their ability to detect fake news, is in fact exposed and vulnerable to disinformation, which fuels the potential for affective polarization.

While any conclusions should be drawn with the utmost caution for the time being, we consider that many of the movements that seem to be initiated and coagulated in recent years almost exclusively on social networks aren't healthy expressions of political engagement. They rather mimic the true civic or political engagements, but lack their deep values, balance or stability, and are very often exclusively reactive and based on distrust. Just as we talk about "junk food", this type of engagement created almost exclusively on social networks, inside bubbles that foster a false sense of "connections", temporary meets the needs and seems to offer the feeling of "satiety", but does not have enough democratic "nutritional value", because of the algorithms used, which systematically stimulate and reward a certain type of behavior.

Keywords: *social media, sovereignist movements, disinformation, affective polarisation*

În primăvara anului 2024, Comisia Europeană a declanșat, în mai puțin de o lună, două proceduri de investigare a Meta, compania ce deține Facebook și Instagram, după ce cu puțin timp înainte făcuse același lucru cu Tik Tok. Dacă în investigația pornită pe 30 aprilie¹ se vorbea despre controlul dezinformării, despre reflectarea politicului pe rețelele sociale și despre posibila tentativă de intervenție din terțe state, fiind un demers evident legat de eventualele riscuri pentru alegerile europarlamentare ce urmau, cea de pe 16 mai este încă și mai interesantă. Ea se referă, în principiu, doar la protecția minorilor, dar în comunicat se vorbește despre riscul de a „genera comportamente adictive și/sau întări efectul de «gaură de iepure»”². Comisia Europeană a beneficiat, probabil, de consiliere de la psihologi și experți în domeniul *social media*, părând dispusă să meargă mult mai adânc, fiindcă, dincolo de intervențiile maligne ale unor potențiali manipulatori, de data aceasta era țintit și suspectat chiar mecanismul de funcționare a *social media*, respectiv algoritmi.

Menționatul efect al „găurii de iepure”, o sintagmă preluată din „Alice în Țara Minunilor”, nu este unul riscant doar pentru minori. El se referă la mecanismul psihologic de urmărire constantă și repetitivă a unui conținut perceput ca similar, persoanele respective rămânând practic blocate în acest tip de comportament și afundându-se tot mai mult într-o zonă tematică din care se desprind foarte greu. Kaitlin Woolley și Marissa A. Sharif au publicat, în *Journal of Marketing Research*,

¹ „Commission opens formal proceedings against Facebook and Instagram under the Digital Services Act”, 30 aprilie 2024, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_24_2373, accesat în 10 iunie 2024.

² „Commission opens formal proceedings against Meta under the Digital Services Act related to the protection of minors on Facebook and Instagram”, 16 mai 2024, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_24_2664, accesat în 10 iunie 2024.

un studiu pe această temă, al cărui titlu începe chiar așa: ”Down a Rabbit Hole”³, în care se arată cum consumul unui tip de conținut determină consumul ulterior al aceluiași tip de conținut, lucru valabil nu numai pe rețelele sociale, dar mai puternic aici din cauza unor factori ajutători. Efectul e mai ușor de pus în evidență decât de explicat, fiindcă are cauze multiple, psihosociale și biologice.

Similar, este relativ ușor de constatat și cuantificat proliferarea mișcărilor suveraniste pe rețelele sociale, dar este necesară o anumită prudență metodologică atunci când analizăm care este legătura dintre ele, fiindcă nu există încă un consens sau suficiente cercetări aplicate asupra felului în care funcționează această relație dintre curentele de tip suveranist și rețelele sociale. Versiunea minimală ar fi că aceste mișcări suveraniste, apărute din diverse cauze pe care nu le analizăm aici, pur și simplu folosesc oportunitățile oferite de rețelele sociale pentru a se organiza și a comunica. Dar această versiune nu ar explica de ce nu sunt capabile *toate* mișcărilor politice și culturale, inclusiv cele moderate, să beneficieze de aceste oportunități în aceeași măsură și să le exploateze cu aceeași eficacitate. Nu avem niciun fel de date care să sugereze că purtătorii de mesaje suveraniste ar fi pur și simplu mai buni comunicatori decât ceilalți (uneori am putea spune chiar dimpotrivă). În opinia mea, studiind concluziile reieșite din diverse cercetări, este mai mult decât atât: de fapt, se cristalizează teoria că rețelele sociale nu reprezintă doar un vehicul pasiv și neutru al ideilor promovate de aceste curente, ci un participant activ la crearea tuturor mișcărilor care promit, într-un fel sau altul, preluarea înapoi a controlului de la niște forțe interne subversive sau de la niște forțe și structuri supranaționale dușmănoase (chiar dacă nu există o intenție în acest sens a companiilor care dețin rețelele).

În cele ce urmează vom trece în revistă câteva argumente care conduc spre această interpretare, analizând de ce rețelele sociale stimulează în mod special acest tip de mișcări cum e suveranismul și voi propune, în sinteză, șapte factori implicați, care acționează concomitent și concurent. Aceștia ar fi:

1. Designul rețelelor sociale, care amplifică polarizarea, și procesele de învățare socială

Una dintre provocările studiilor legate de rețelele sociale este că aproape toată lumea cunoaște principiile de bază, cunoaște bine subiectul sau cel puțin are impresia aceasta, întrucât le utilizează. Într-o măsură mai mare sau mai mică, știm toți cum funcționează *social media*: am auzit de algoritmi, de așa-zisele „bule” sau *echo chambers* și chiar de existența unor „ferme de troli”. Dar, deși știm în teorie aceste lucruri, din păcate ele nu protejează utilizatorul foarte mult, din cauza unor mecanisme psihologice și chiar biologice implicate, uneori destul de greu de contracarat de către rațiune.

Mai mulți cercetători au constatat că polarizarea politică din lume a crescut dramatic în ultimii ani. Dar ceea ce s-a constatat este în principal o creștere a polarizării politice de tip *afectiv*, distinctă (după Iyengar et al.) de polarizarea ideologică⁴. Vorbim de un fenomen de creștere a ostilității generale, a animozității, cu conotații politice, dar fără să fie legată în mod esențial de

³ Kaitlin Woolley, Marissa A. Sharif, „Down a Rabbit Hole: How Prior Media Consumption Shapes Subsequent Media Consumption”, *Journal of Marketing Research*, Volume 59, Issue 3, June 2022, pp. 453-471.

⁴ Shanto Iyengar, Yphtach Lelkes, Matthew Levendusky, Neil Malhotra, Sean J. Westwood, „The origins and consequences of affective polarization in the United States”, *Annual Review of Political Science*, Vol. 22, 2019, pp. 129-146, doi:10.1146/annurev-polisci-051117-073034. Markus Wagner, „Affective polarization in multiparty systems”, *Electoral Studies*, Vol. 69, 2021, 102199, doi:10.1016/j.electstud.2020.102199. Andres Reiljan, „Fear and loathing across party lines’ (also) in Europe: affective polarisation in European party systems”, *European Journal of Political Research*, Vol. 59, Issue 2, 2020, pp. 376-396, doi:10.1111/1475-6765.12351, accesat în 15.09.2024.

partidele politice, mai ales în fază inițială. Evident că s-a încercat și se încearcă, adesea cu succes, canalizarea acestei animozități și alimentarea ei pentru a fi folosită de anumite partide, inclusiv de curentele suveraniste. Dar în cele mai multe cazuri polarizarea există independent de partide sau mișcări organizate, acestea fiind doar niște receptacule și amplificatoare ale sentimentelor de ostilitate preexistente. De aceea, ar fi important să vedem de unde apare această ostilitate crescută, care ulterior îi face pe unii să adere inclusiv la anumite mișcări politice extremiste.

Ca în cazul oricărui fenomen psihosocial complex, evident că există mai multe mecanisme de producere, dar cel puțin unul pare să fie legat direct de rețelele sociale. Patru cercetători de la Yale au verificat prin două studii teoriile recente care afirmă că o creștere a revoltei morale duce la polarizare politică și în cele din urmă la erodarea democrației. Ei au analizat 12,7 milioane de postări de la 7331 de utilizatori de Twitter (astăzi redenumit X) pentru a vedea dacă aceștia au exprimat mai multă revoltă odată cu trecerea timpului și, dacă da, de ce⁵. Concluzia studiului a fost că pe rețelele sociale revolta morală se amplifică semnificativ ca urmare a două procese de învățare socială. Așadar, nu e vorba de iraționalitate, cum am fi tentați să credem, ci de *procese de învățare socială*.

Primul este o reîntărire pozitivă a unui tip de comportament prin intermediul feedback-ului primit, iar al doilea constă într-o ajustare a exprimării în funcție de ceea ce utilizatorii percep, prin observație, ca fiind normativ în cadrul grupului mai larg. Fără a-l numi așa ca atare, autorii studiului au descris și măsurat, de fapt, un proces de învățare prin reflex condiționat: mecanismul pedeapsă-recompensă.

Se știe că designul rețelelor sociale este astfel făcut încât avantajează, prin expunere crescută, exprimarea emoțiilor, inclusiv a revoltei morale, precum și verbalizarea acestor emoții în mod tranșant, chiar agresiv. Așa-numita viralizare nu se bazează în mod exclusiv pe aderența crescută a utilizatorilor la un anumit conținut, ci și pe intervenția algoritmilor care supraexpun acel conținut la care se detectează în faza inițială un interes mai mare (manifestat prin click-uri, comentarii – chiar și critice, sau redistribuiri – din nou, chiar dacă textul de însoțire este unul critic sau de combatere a postării inițiale). În urma expunerii crescute de către rețea a acestui tip de conținut, autorul constată că obține mai multe reacții (like-uri, comentarii, share-uri, vizualizări), pe care le percepe ca pe o recompensă, în timp ce în alte cazuri se simte, dimpotrivă, ignorat, ceea ce este frustrant și perceput ca o pedeapsă. În mod natural, indivizii au tendința de a repeta și intensifica acele comportamente care le aduc „recompensa”.

Sistemul recompensei din creier (numit și sistemul mezocorticolimbic sau circuitul cerebral dopaminergic) este, fără a intra în detalii medicale, foarte puternic în ceea ce privește efectele asupra comportamentului. În cadrul celebrului experiment al lui Olds și Milner din 1954⁶, care a deschis calea pentru numeroși alți cercetători din domeniul neuroștiințelor, s-a constatat că șobolanii care erau învățați să-și stimuleze singuri, prin eliberarea unor impulsuri electrice, anumite zone ale sistemului nervos asociate cu recompensa și plăcerea, ajungeau să se epuizeze apăsând pedala de mii de ori, nemaifiind interesați nici de satisfacerea nevoilor primare, cum ar fi alimentația. Autostimularea, cu ajutorul unor electrozi, a creierului uman a scos în evidență același tip de problemă, fiind descrise cazuri când unii pacienți au ajuns să-și neglijeze relațiile familiale

⁵ William J. Brady, Killian McLoughlin, Tuan N. Doan, Molly J. Crockett, "How social learning amplifies moral outrage expression in online social networks", *Science Advances*, Vol. 7, Issue 33, 2021, <https://www.science.org/doi/10.1126/sciadv.abe5641>, accesat în 15.09.2024.

⁶ James Olds, Peter Milner, „Positive reinforcement produced by electrical stimulation of septal area and other regions of rat brain”. *Journal of Comparative and Physiological Psychology*, 47(6), 1954, pp. 419–427, <https://doi.org/10.1037/h0058775>.

și chiar igiena⁷. Chiar dacă nu are efecte la fel de dramatice precum stimularea electrică, unii specialiști⁸ consideră că utilizarea intensă a rețelelor sociale poate activa centrul recompensei prin eliberarea de dopamină, având potențial de a crea adicție, așa cum sugera și Comisia Europeană.

Din acest punct de vedere, constatăm, așadar că rețelele sociale nu sunt canale neutre de transmitere a mesajelor, ci conțin mecanisme active care duc la ajustarea mesajelor de către utilizatori, deci mediul contribuie, în cele din urmă, la formarea mesajelor.

Concluzia este mai degrabă pesimistă, fiindcă singura metodă de limitare eficace a acestui mecanism pare să fie renunțarea completă la algoritmi, atât în ceea ce privește expunerea selectivă a mesajelor la care s-a reacționat, cât și în propunerea de conținut similar celui de care utilizatorul s-a arătat interesat. În extrem, ne-am mai putea gândi chiar la o renunțare completă la metodele de gratificație utilizate de rețele (like-uri, share-uri, afișarea numărului de vizualizări). Realist vorbind, este improbabil ca așa ceva să se întâmple.

2. Amplificarea ideilor periferice prin anularea și chiar inversarea „spiralei tăcerii”

Conceptul de „spirală a tăcerii”, propus de Elisabeth Noelle-Neumann⁹, e arhicunoscut și nu necesită explicații. Ce observăm este însă că, dacă în viața reală indivizii cu opinii marginale, atipice sau minoritare recurgeau adesea la tăcere pentru a evita marginalizarea socială (apărând în cele din urmă acea spirală a tăcerii), designul rețelelor de socializare face ca tocmai unele opinii periferice sau exprimări lipsite de moderație să atragă mai mult atenția, să genereze mai mult angajament (fie el pozitiv sau negativ). Se intră, astfel, într-o spirală inversă, de promovare de către algoritmiile rețelei. Spirala tăcerii e înlocuită, prin viralizare, de o spirală a gălăgiei și vizibilității, prin care opinii inițial marginale ajung să fie vehiculate și adoptate de tot mai mulți.

3. Evitarea disonanței cognitive

Din nou, teoria propusă de Leon Festinger (în 1957) este bine cunoscută: indivizii au un impuls lăuntric de a avea atitudini și comportamente aflate în armonie unele cu altele (principiul consistenței cognitive) și caută metode de evitare a informațiilor neconsonante, care le produc o stare de disconfort psihic. Pe rețelele sociale, acest mecanism conduce la formarea unor „bule” în care individul se simte într-o stare de consistență cognitivă, și la evitarea opiniilor, informațiilor și argumentelor neconsonante cu cele anterioare ale utilizatorului. În cele din urmă, acest proces determină o ineficacitate a metodelor de contracarare a dezinformării. Paradoxal, tocmai rostogolirea intensă a avertismentelor referitoare la magnitudinea dezinformării pe Internet îi permite individului să respingă tot ceea ce-i creează disconfort ca fiind *fake news*. A apărut o neîncredere generalizată în surse, care, din păcate, nu pare să aibă ca efect principal dezvoltarea unor sisteme interne de alertă împotriva dezinformării și identificarea unor surse credibile, ci, dimpotrivă, duce tocmai la selectarea informațiilor convenabile și la respingerea celorlalte ca fiind neadevărate.

⁷ Lone Frank, „Can Electrically Stimulating Your Brain Make You Too Happy?”, *The Atlantic*, March 21, 2018, <https://www.theatlantic.com/health/archive/2018/03/pleasure-shock-deep-brain-stimulation-happiness/556043/>, accesat în 15.09.2024.

⁸ Trevor Haynes, „Dopamine, Smartphones & You: A battle for your time”, May 1, 2018, <https://sitn.hms.harvard.edu/flash/2018/dopamine-smartphones-battle-time/>. „The Social Dilemma: Social Media and Your Mental Health”, <https://www.mcleanhospital.org/essential/it-or-not-social-medias-affecting-your-mental-health>, accesat în 15.09.2024.

⁹ Elisabeth Noelle-Neumann, *The Spiral of Silence: Public Opinion – Our Social Skin*, 2nd ed., University of Chicago Press, 1993.

4. Intervenția facilă a unor agenți rău-intenționați, fie ei agenți individuali cu anumite interese, fie agenți statali

Este evident că ascunderea în spatele unor identități greu de verificat și declanșarea unor mecanisme care alimentează algoritmiile rețelelor ușurează mult sarcina unor astfel de agenți rău-intenționați. Existența unor astfel de demersuri a fost dovedită și, în unele cazuri, unele grupări maligne de promovare au fost eliminate de companiile care gestionează rețelele sociale. Dar lupta este inegală și, fără a lua apărarea acestor companii, trebuie să recunoaștem că e greu de oprit apa acoperind găurile cu degetul, când digul are găuri peste tot. S-a vorbit în ultimii ani destul de mult despre Rusia, ca agent statal ce desfășoară acțiuni de dezinformare pe Internet, dar există și alți actori semnificativi, cum ar fi China și Iranul.

Un studiu făcut de Bradshaw și Howard în 2017 estima că ar exista în China aproximativ două milioane de trolți organizați, antrenați și recompensați pentru a manipula rețelele de socializare¹⁰. Nu prea sunt la vedere, cel puțin pentru publicul occidental, și poate că cei mai mulți se ocupă de piața internă chineză. Dar, din 2 milioane, ne putem întreba câți ar putea totuși ținti, acum sau în viitor, publicul altor state. Tot în 2017, un studiu estima că, din cca. 47 milioane conturi Twitter existente în acel moment, între 9 și 15% ar fi fost boți¹¹. Astfel de estimări se fac periodic, cu rezultate asemănătoare, și ne putem întreba dacă aceste studii nu exagerează cumva sau dacă metodologia de estimare nu are erori care să facă datele inutilizabile. Dar, după cum reiese chiar dintr-un raport publicat de Facebook/Meta pentru perioada 2018-2022, au fost șterse câteva miliarde de conturi false, dintre care cca. 99,5% depistate de companie și sub 0,5% raportate de utilizatori. Numai în 2019 au fost șterse 5,4 miliarde de conturi false¹², ceea ce reprezintă un număr uriaș. Magnitudinea fenomenului conturilor false este, așadar, mult mai mare decât am crede, deși unele au, probabil, cauze de natură privată, neintrând în categoria care ne interesează. Meta publică periodic și rapoarte/informări legate de conturile false coordonate în mod evident, cel mai probabil de către agenți statali. Cele mai recente, publicate în august 2024, se referă la conturi din Rusia, Vietnam, SUA¹³ și Iran¹⁴.

5. Facilitarea și amplificarea dezinformării

Unele dintre explicațiile pentru care dezinformarea este amplificată pe rețelele sociale rezidă în factorii deja menționați anterior. Dar există și alte cauze, cum ar fi faptul că utilizatorii își supraapreciază adesea capacitatea de detectare. Spre exemplu, dintr-o cercetare Pew Research

¹⁰ Samantha Bradshaw, Philip N. Howard, „Troops, Trolls and Troublemakers: A Global Inventory of Organized Social Media Manipulation”, Working Paper no. 2017.12, University of Oxford, <https://demtech.oii.ox.ac.uk/wp-content/uploads/sites/12/2017/07/Troops-Trolls-and-Troublemakers.pdf>, accesat în 15.09.2024.

¹¹ Onur Varol, Emilio Ferrara, Clayton A. Davis, Filippo Menczer, Alessandro Flammini, „Online Human-Bot Interactions: Detection, Estimation, and Characterization”, arXiv:1703.03107v2, <https://doi.org/10.48550/arXiv.1703.03107>, accesat în 15.09.2024.

¹² Brian Fung, Ahiza Garcia, „Facebook has shut down 5.4 billion fake accounts this year”, CNN, November 13, 2019, <https://edition.cnn.com/2019/11/13/tech/facebook-fake-accounts/index.html>, accesat în 15.09.2024.

¹³ Margarita Franklin, Mike Torrey, David Agranovich, Mike Dvilyansk, „Adversarial Threat Report”, August 2024, https://scontent.fias1-1.fna.fbcdn.net/v/t39.8562-6/455158590_1227906161699704_7318728570685925077_n.pdf?_nc_cat=100&ccb=1-7&_nc_sid=b8d81d&_nc_ohc=n_U8stpocxUQ7kNvgGAnOow&_nc_ht=scontent.fias1-1.fna&oh=00_AYBvnEAPtkh9hS84hrpgg7NHq3B-yCSI2HA7TCYBjxRk2A&oe=66F3E15F, accesat în 15.09.2024.

¹⁴ „Taking Action Against Malicious Accounts in Iran”, 2024, <https://about.fb.com/news/2024/08/taking-action-against-malicious-accounts-in-iran/>, accesat în 15.09.2024.

din 2016 a reieșit că 84% dintre americani erau foarte încrezători sau oarecum încrezători în abilitatea lor de a detecta știrile false¹⁵. Pe de altă parte, dintr-un studiu Ipsos Public Affairs din același an a reieșit că titlurile care conțineau știri false îi păcăleau pe americani în trei din patru cazuri¹⁶.

De asemenea, s-a constatat că utilizatorii care publică pe rețele link-uri către știri citesc rareori conținutul întreg al acelor știri. Spre exemplu, dintr-un studiu a reieșit că doar 28% dintre cei care distribuie știri pe Facebook au afirmat că citesc integral textul știrii pe care o distribuie¹⁷. Mulți utilizatori (un sfert) au admis că citesc doar câteva rânduri sau nimic în afară de titlu¹⁸. Pe Twitter situația era, de asemenea, îngrijorătoare¹⁹. În majoritatea timpului (59% din cazuri), persoanele care postau știri nu accesau ele însele link-ul pe care-l redistribuiau²⁰.

Folosirea telefonului mobil pentru accesarea informațiilor este un alt factor care accentuează riscurile (imaginile sunt mai mici și sunt mai greu de văzut toate detaliile, căutările de verificare pe loc a veridicității unui conținut sunt mai incomode, citirea integrală a unor texte mai lungi este, de asemenea, mai incomodă decât pe un desktop, telefonul predispunând la informări rapide și superficiale). Conform unui raport al Reuters Institute for the Study of Journalism din 2020, în România cca. 67% dintre români foloseau telefoanele mobile pentru a accesa știrile online și e posibil ca procentajul să mai fi crescut de atunci²¹.

6. Mitul lipsei de educație sau al lipsei competențelor digitale ca factor exclusiv de acceptare a dezinformării

Un grup de cercetători de la Stanford a făcut un studiu amplu la care au participat elevi de gimnaziu, de liceu și facultate, urmărind cât de bine evaluează aceștia sursele online de informare (tweet-uri, comentarii și articole). S-au urmărit lucruri relativ simplu de cuantificat, cum ar fi capacitatea de a diferenția un cont fals de unul real, sursele neutre de grupări de activiști pe un anumit subiect și articolele de reclamă mascată²². Rezultatele au fost surprinzătoare în sens negativ. Spre exemplu, 80% dintre elevi n-au făcut diferența între conținutul sponsorizat și articolele de tip jurnalistic. Unii au văzut semnul de conținut sponsorizat, dar n-au înțeles ce reprezintă. Cei mai

¹⁵ Michael Barthel, Amy Mitchell, Jesse Holcomb, „Many Americans Believe Fake News Is Sowing Confusion”, December 15, 2016, <https://www.pewresearch.org/journalism/2016/12/15/many-americans-believe-fake-news-is-sowing-confusion/>, accesat în 15.09.2024.

¹⁶ Craig Silverman, Jeremy Singer-Vine, „Most Americans Who See Fake News Believe It, New Survey Says”, December 6, 2016, https://online225.psych.wisc.edu/wp-content/uploads/225-Master/225-UnitPages/Unit-02/Silverman_Singer-Vine_BuzzFeed_2016.pdf, accesat în 15.09.2024.

¹⁷ Anna Guildford, „Sharing news on social media makes us think we know more than we do”, *Medical News Today*, September 6, 2022, <https://www.medicalnewstoday.com/articles/sharing-news-on-social-media-makes-us-think-we-know-more-than-we-do#Where-do-we-go-from-here?>, accesat în 15.09.2024.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Maksym Gabielkov, Arthi Ramachandran, Augustin Chaintreau, Arnaud Legout, „Social Clicks: What and Who Gets Read on Twitter?”, ACM SIGMETRICS / IFIP Performance 2016, June 2016, Antibes, Juan-les-Pins, France, hal-01281190, <https://inria.hal.science/hal-01281190/document>, accesat în 15.09.2024.

²⁰ Susan A. Nolan, Michael Kimball, „Study: Few People Read What They Share”, *Psychology Today*, December 19, 2022, <https://www.psychologytoday.com/us/blog/misinformation-desk/202212/study-few-people-read-what-they-share>, accesat în 15.09.2024.

²¹ Nic Newman, Richard Fletcher, Anne Schulz, Simge Andi, Rasmus Kleis Nielsen, *Digital News Report 2020*, Reuters Institute for the Study of Journalism, p. 80, https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2020-06/DNR_2020_FINAL.pdf, accesat în 15.09.2024.

²² Sam Wineburg, Sarah McGrew, Joel Breakstone, Teresa Ortega, „Evaluating Information: The Cornerstone of Civic Online Reasoning”, Stanford Digital Repository, 2016, <http://purl.stanford.edu/fv751yt5934>.

mulți au luat fotografiile drept fapte, fără să verifice sursa sau dacă acestea sunt reale. De asemenea, s-au testat două asociații profesionale cu nume asemănătoare, dar cu opinii divergente, una având peste 60.000 de membri și alta 200. După o evaluare de zece minute a site-urilor celor două asociații, tinerii n-au făcut nicio deosebire de credibilitate între grupuri.

În același sens au venit și concluziile pe care le-am tras în urma unei cercetări proprii, de anvergură redusă, derulată cu ocazia unui workshop referitor la dezinformare, la care au participat 28 de elevi de la diferite licee (de nivel bun) din Iași și pe care l-am desfășurat la universitatea „Petre Andrei” din Iași, în cadrul unui program al American Council for Education. Concret, la începutul workshop-ului elevii au fost întrebați dacă se consideră vulnerabili la dezinformarea de pe rețelele sociale sau dacă li s-a întâmplat vreodată. Toți s-au declarat încrezători în capacitatea lor de a depista dezinformările online, unul singur fiind ușor nesigur. Ulterior, pe parcursul workshop-ului, elevilor li s-au arătat 17 fotografii însoțite de o descriere a conținutului, dintre care doar 9 erau reale, restul reprezentând dezinformare, poze trucate sau creații AI. Li s-a cerut elevilor, preveniți asupra situației, să indice care consideră ei că sunt reale și care nu. Numărul de fotografii și numărul de elevi nu au fost mari, dar, statistic, ar fi existat în principiu pentru fiecare elev o probabilitate de 50% să indice la fiecare fotografie răspunsul corect, dacă ar fi făcut-o fără să se uite deloc la imagini. Nu numai că în cele mai multe cazuri elevii au indicat greșit categoria, dar procentajul de introducere în categoria nepotrivită a fost între 75 și 93% la fiecare fotografie, mult peste așteptarea statistică. Nu a existat niciun singur elev care să încadreze corect *toate* fotografiile și nu a existat niciun singur elev care să încadreze corect măcar jumătate dintre fotografii. Evident, scopul declarat al experimentului a fost de a prezenta importanța documentării și verificării surselor, chiar și atunci când suntem preveniți și avem impresia că suntem competenți în a depista falsurile.

Concluzia este că inclusiv generația Z, nativă digital, și chiar cei care beneficiază de o educație de calitate, cum au fost elevii participanți, sunt vulnerabili în fața dezinformărilor online, confirmând studiile americane menționate anterior. Pentru România, o cercetare făcută de „Salvați copiii” a constatat că jumătate dintre tinerii români între 12 și 19 ani verifică rar sau niciodată dacă informațiile primite din online sunt sau nu adevărate²³.

De fapt, factorii mai periculoși în ceea ce privește riscurile dezinformării par să fie: supraîncrederea în capacitățile proprii de identificare a dezinformării, lipsa unui background cultural și informativ extins care să funcționeze ca sistem de alertă în legătură cu informațiile suspecte și intervenția fenomenului de evitare a disonanței cognitive (pentru că avem tendința de a lua de bun ceea ce convine argumentelor și sistemului nostru de valori, fără să mai verificăm).

7. Singurătatea și distrugerea țesăturii sociale (în sensul descris de Hannah Arendt, ca condiție a aderării la mișcări totalitare)

Singurătatea de care vorbim este una gălăgioasă, diferită de solitudinea autoreflexivă. S-a constatat că, paradoxal, cu cât oamenii petrec mai mult timp pe rețelele sociale, cu atât sentimentul de însingurare crește, fiindcă lipsesc contactele inter-umane cu semnificație, dar și necesarul timp de a sta singuri cu gândurile noastre. Se produce un proces de izolare a minții, atât de ceilalți cât și de noi înșine, ca să o cităm pe Arendt. Din acest punct de vedere, pandemia de COVID-19 a avut efecte dezastruoase.

²³ „Salvați Copiii: 49% dintre copii verifică uneori, rar sau deloc informațiile găsite pe internet”, Euractiv, 16 aprilie 2021, <https://www.euractiv.ro/facts-not-fake/salvati-copiii-49-dintre-copii-verifica-uneori-rar-sau-deloc-informatiile-gasite-pe-internet-23818>, accesat în 15.09.2024.

Cercetări efectuate de John Cacioppo și colaboratorii, cu ajutorul neuroimagiciei, au arătat că atunci când un individ se simte singur, el se simte și nesigur. Chiar dacă nu este într-un pericol fizic concret, singurătatea face mintea și corpul său să caute mereu pericole potențiale și să primească semnale de alarmă²⁴. Dezrădăcinarea de care vorbea și Arendt și care descrie experiența de a fi deconectat nu numai de ceilalți, ci și de tine însuși, conduce la tribalism și, poate și mai rău, la totalitarism. Diverse studii sugerează, într-adevăr, că singurătatea²⁵ și excluderea socială²⁶ pot duce la adoptarea unor puncte de vedere extremiste și la radicalizare. Nesiguranța și teama generată biologic de însingurare duc la dorința de raliere la grupări mai mari și în special la acele curente care propun soluții simple pentru probleme complexe, cum este și suveranismul. Aceste mecanisme cad perfect pe algoritmii rețelelor sociale, care, pe de o parte, alimentează ideea existenței unor pericole exagerate și, pe de alta, oferă pe tavă utilizatorului „soluția”: mișcarea politică sau grupul care rezolvă situația. Iar odată citite, apreciate sau distribuite astfel de mesaje, rețeaua le propune mereu și mereu utilizatorului care alunecă, încetul cu încetul, în „gaura de iepure”.

În acest punct, pentru a fi corecți, trebuie să spunem că nu totul este doar în mintea acelor persoane și să menționăm și rolul negativ de potențare a extremelor între ele. Agenții interesați de alimentarea divergențelor rareori inventează complet teme și nu se bazează exclusiv pe dezinformare, fiindcă în acest caz ar fi mai ușor de contracarat. În multe cazuri este vorba doar de amplificarea și exploatarea unor probleme reale, punctând, ca să spunem așa, pe greșeala adversarului. Progresismul extrem, cu toate manifestările sale excesive, imigrația ilegală scăpată de sub control în anumite state, dar și îmbrățișarea unor teme de această natură de către media *main stream* sau guverne pot conduce spre ruperea țesăturii sociale și diluarea legăturilor familiale, apărând și reacții genuine de revoltă. Extremele devin tot mai gălăgioase, iar cel care resimte presiunea este centrul, forțat adesea să se poziționeze între categorii ireconciliabile, pe teme nu doar de natură economică, ci mai ales morală și culturală.

Categoriile semnificative de populație (în special din urbanul mic sau rural, dar nu numai) se simt uneori disprețuite, percep o lume aflată în haos, ale cărei reguli nu le mai înțeleg și în care simt că nu-și găsesc locul. Spre exemplu, în presa americană *main stream* au apărut în mod constant referiri depreciative la „the white old men”, bărbații albi bătrâni, prezentați uneori ca un fel de dușmani ai progresului și ai lumii, doar pentru că sunt în mai mare măsură adepții unui conservatorism social sau pentru că votează altfel decât ar dori autorii acelor articole. Cel puțin în SUA, oameni care muncesc din greu la ferme sau în fabrici depărtate de marile centre urbane de pe coasta de Est sau de state cosmopolite precum California, veterani ai armatei și cetățeni care simt că și-au făcut datoria față de comunitate au fost acuzați cu prea mare ușurință de primitivism, de xenofobie, de rasism, de homofobie, valorile lor morale sunt criticate drept dăunătoare pentru

²⁴ John T. Cacioppo, Stephanie Cacioppo, John P. Capitano, Steven W. Cole, „The Neuroendocrinology of Social Isolation”, *Annual Review of Psychology*, Volume 66, 2015, pp. 733-767, <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-010814-015240>. Stephanie Cacioppo, Munirah Bangee, Stephen Balogh, Carlos Cardenas-Iniguez, Pamela Qualter, John T. Cacioppo, „Loneliness and implicit attention to social threat: A high-performance electrical neuroimaging study”, *Cognitive Neuroscience*, 7(1-4), 2015, pp. 138-159, <https://doi.org/10.1080/17588928.2015.1070136>, accesat în 15.04.2024.

²⁵ Ryan Andrew Brown, Todd C. Helmus, Rajeev Ramchand, Alina I. Palimaru, Sarah Weiland, Ashley L. Rhoades, Liisa Hiatt, „What Do Former Extremists and Their Families Say About Radicalization and Deradicalization in America?”, 2021, https://www.rand.org/pubs/research_briefs/RBA1071-1.html, accesat în 15.04.2024.

²⁶ Emma A. Renström, Hanna Bäck, Holly M. Knapton, „Exploring a pathway to radicalization: The effects of social exclusion and rejection sensitivity”, *Group Processes & Intergroup Relations*, 23(8), 2020, pp. 1204-1229, <https://doi.org/10.1177/1368430220917215>, accesat în 15.04.2024.

noua lume, iar dacă sunt săraci sunt numiți uneori „white trash” (gunoaie albe), transmițându-se subliminal ideea că nu sunt suficient de buni pentru că nu sunt suficient de „diverși” și pentru că împiedică progresul. Fenomenul se petrece, la scară mai mică și cu anumite trăsături specifice, și în restul lumii occidentale. Nu trebuie să ne mire că unii dintre acești oameni, care se simt nedreptățiți și desconsiderați de *establishment*-ul politico-administrativ și de mass media *main stream*, sunt împinși tot mai mult în „gaura de iepure” și că se refugiază online în „bule” în care se simt confortabil, câtă vreme sunt adesea priviți nu numai fără simpatie, dar chiar fără o minimă empatie. Eforturile de contracarare a mișcărilor de extremă, inclusiv cele cu caracteristici suveraniste, ar trebui să pornească și de la înțelegerea acestei situații.

Concluzii

Există de ceva vreme speranța că rețelele sociale au, ca parte bună, faptul că stimulează angajamentul, fie el civic sau politic, considerându-se că apariția generațiilor native digital va rezolva în mod natural partea rea, adică problemele și provocările legate de dezinformare (lucru care nu pare să se confirme în realitate, după cum reiese din cercetările efectuate până acum). Constatăm în prezent că rețelele sociale nu creează un angajament civic sau politic real, stabil sau echilibrat și că apar tendințe de valorizare a mișcărilor autoritariste, precum și o polarizare accentuată. În unele cazuri se constată o lipsă de coerență a valorilor, apărând poziționări de oportunitate, în funcție de temele care sunt pe val la un moment dat pe rețelele sociale și diametral opuse față de ceea ce susțin guvernările din țara respectivă, ceea ce sugerează caracterul reactiv al acestor mișcări. Comunitățile online nou create sunt adesea construite nu pe solidaritate și încredere, ci pe lipsă de încredere și anxietate. Rețelele sociale constituie cel puțin un factor favorizant al acestor fenomene, din cauză că, prin algoritmi și design, stimulează și recompensează în mod sistematic un anumit tip de comportament.

În final, am putea spune că angajamentul civic sau politic de pe rețelele sociale, inclusiv cel care alimentează în prezent mișcările suveraniste, este echivalentul psihologic al *junk-food*-ului: arată a mâncare, îți potolește foamea pe moment, dar nu te hrănește corespunzător. „Valoarea nutrițională” democratică a angajamentului politic de pe rețelele sociale se dovedește a fi, din păcate, destul de mică.

Bibliografie

BARTHEL, Michael; Mitchell, Amy; Holcomb, Jesse, „Many Americans Believe Fake News Is Sowing Confusion”, December 15, 2016, <https://www.pewresearch.org>.
BRADSHAW, Samantha; Howard, Philip N., „Troops, Trolls and Troublemakers: A Global Inventory of Organized Social Media Manipulation”, Working Paper no. 2017.12, University of Oxford, <https://demtech.oii.ox.ac.uk>.
BRADY, William J.; McLoughlin, Killian; Doan, Tuan N.; Crockett, Molly J., „How social learning amplifies moral outrage expression in online social networks”, *Science Advances*, Vol. 7, Issue 33, 2021, <https://www.science.org/doi/10.1126/sciadv.abe5641>.
BROWN, Ryan Andrew; Helmus, Todd C.; Ramchand, Rajeev; Palimaru, Alina I.; Weiland, Sarah; Rhoades, Ashley L.; Hiatt, Liisa, „What Do Former Extremists and Their Families Say About Radicalization and Deradicalization in America?”, 2021, <https://www.rand.org>.
CACIOPPO, John T.; Cacioppo, Stephanie; Capitanio, John P.; Cole, Steven W., „The Neuroendocrinology of Social Isolation”, *Annual Review of Psychology*, Volume 66, 2015, pp. 733-767, <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-010814-015240>.

CACIOPPO, Stephanie; Bangee, Munirah; Balogh, Stephen; Cardenas-Iniguez, Carlos; Qualter, Pamela; Cacioppo, John T., „Loneliness and implicit attention to social threat: A high-performance electrical neuroimaging study”, *Cognitive Neuroscience*, 7(1–4), 2015, pp. 138–159, <https://doi.org/10.1080/17588928.2015.1070136>.

FRANK, Lone, „Can Electrically Stimulating Your Brain Make You Too Happy?”, *The Atlantic*, March 21, 2018, <https://www.theatlantic.com>.

FRANKLIN, Margarita; Torrey, Mike; Agranovich, David; Dvilyansk, Mike, „Adversarial Threat Report”, August 2024, <https://scontent.fias1-1.fna.fbcdn.net>.

FUNG, Brian; Garcia, Ahiza, „Facebook has shut down 5.4 billion fake accounts this year”, CNN, November 13, 2019, <https://edition.cnn.com>.

GABIELKOV, Maksym; Ramachandran, Arthi; Chaintreau, Augustin; Legout, Arnaud, „Social Clicks: What and Who Gets Read on Twitter?”, ACM SIGMETRICS / IFIP Performance 2016, June 2016, Antibes, Juan-les-Pins, France, hal-01281190, <https://inria.hal.science>.

GUILDFORD, Anna, „Sharing news on social media makes us think we know more than we do”, *Medical News Today*, September 6, 2022, <https://www.medicalnewstoday.com>.

HAYNES, Trevor, „Dopamine, Smartphones & You: A battle for your time”, May 1, 2018, <https://sitn.hms.harvard.edu>.

IYENGAR, Shanto; Lelkes, Yphtach; Levendusky, Matthew; Malhotra, Neil; Westwood, Sean J., „The origins and consequences of affective polarization in the United States”, *Annual Review of Political Science*, Vol. 22, 2019, pp. 129–146, doi:10.1146/annurev-polisci-051117-073034.

NEWMAN, Nic; Fletcher, Richard; Schulz, Anne; Andi, Simge; Nielsen, Rasmus Kleis, *Digital News Report 2020*, Reuters Institute for the Study of Journalism, <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk>.

NOELLE-NEUMANN, Elisabeth, *The Spiral of Silence: Public Opinion – Our Social Skin*, 2nd ed., University of Chicago Press, 1993.

NOLAN, Susan A.; Kimball, Michael, „Study: Few People Read What They Share”, *Psychology Today*, December 19, 2022, <https://www.psychologytoday.com>.

OLDS, James; Milner, Peter, „Positive reinforcement produced by electrical stimulation of septal area and other regions of rat brain”, *Journal of Comparative and Physiological Psychology*, 47(6), 1954, pp. 419–427, <https://doi.org/10.1037/h0058775>.

REILJAN, Andres, „'Fear and loathing across party lines' (also) in Europe: affective polarisation in European party systems”, *European Journal of Political Research*, Vol. 59, Issue 2, 2020, pp. 376–396, doi:10.1111/1475-6765.12351.

RENSTRÖM, Emma A.; Bäck, Hanna; Knapton, Holly M., „Exploring a pathway to radicalization: The effects of social exclusion and rejection sensitivity”, *Group Processes & Intergroup Relations*, 23(8), 2020, pp. 1204–1229, <https://doi.org/10.1177/1368430220917215>.

SILVERMAN, Craig; Singer-Vine, Jeremy, „Most Americans Who See Fake News Believe It, New Survey Says”, December 6, 2016, <https://online225.psych.wisc.edu>.

VAROL, Onur; Ferrara, Emilio; Davis, Clayton A.; Menczer, Filippo; Flammini, Alessandro, „Online Human-Bot Interactions: Detection, Estimation, and Characterization”, arXiv:1703.03107v2, <https://doi.org/10.48550/arXiv.1703.03107>.

WAGNER, Markus, „Affective polarization in multiparty systems”, *Electoral Studies*, Vol. 69, 2021, 102199, doi:10.1016/j.electstud.2020.102199.

WINEBURG, Sam; McGrew, Sarah; Breakstone, Joel; Ortega, Teresa, „Evaluating Information: The Cornerstone of Civic Online Reasoning”, Stanford Digital Repository, 2016, <http://purl.stanford.edu>.

WOOLLEY, Kaitlin; Sharif, Marissa A., „Down a Rabbit Hole: How Prior Media Consumption Shapes Subsequent Media Consumption”, *Journal of Marketing Research*, Volume 59, Issue 3, June 2022, pp. 453 – 471.

***, „Salvați Copiii: 49% dintre copii verifică uneori, rar sau deloc informațiile găsite pe internet”, Euractiv, 16 aprilie 2021, <https://www.euractiv.ro>.

***, „Taking Action Against Malicious Accounts in Iran”, 2024, <https://about.fb.com>.

***, „The Social Dilemma: Social Media and Your Mental Health”, <https://www.mcleanhospital.org>.

***, „Commission opens formal proceedings against Facebook and Instagram under the Digital Services Act”, 30 aprilie 2024, <https://ec.europa.eu>.

***, „Commission opens formal proceedings against Meta under the Digital Services Act related to the protection of minors on Facebook and Instagram”, 16 mai 2024, <https://ec.europa.eu>.